

Az erdélyi szászság sorsa a 800 és a 80 év alatt

Egy tragikus történelmi tévedés és öngyilkos következményei,
avagy a történelem bizarr játéka

A kolozsvári *Hitel* munkatársa, Pukánszky Béla és ismert vagy ismeretlen szász őseim emlékének ajánlom, köszönetet mondva Cziráki Zsuzsannának is.

„A szepességi, de főként az erdélyi szászság az egyetlen kelet-európai középkori eredetű német népcsoport, mely a XII. és XIII. század nagy keleti kolonizációs folyamatából németnek megmaradt.”
Guoth Kálmán, 1943

Amikor megdöbbenve találkozunk a határon túl élő magyarokkal kapcsolatos ismerethiány legváltozatosabb vadhajtásaival, nem csodálkozhatunk, hogy a magyar Erdély – benne jövevényekből nemzetté vált és különleges jogait 800 éven át élvező – szászságáról ennél is kevesebbet tud a közvélemény. Az oly sokszor emlegetett információrobbanás okozta információhiány tipikus esete ez is, hiszen kinek van ideje ma hosszú traktátusokat tanulmányozni, ha rövid és hiteles információt, azonnali választ vár egy-egy kérdésére. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a különböző visszatekintésekben a szemlélet más és más, vagy nehezen érhető tetten a történelmi igazság.

Az Erdély történetétől elválaszthatatlan harmadik nemzet, a szászság sorsáról összegyűjtött adataimból született nagyobb tanulmányom egy jövőbeli kötet részét fogja képezni. Ezúttal ennek nagymértékben rövidített változatát próbálom az olvasó elé tárni.

A végső indítékot is most kaptam hozzá, amikor a „nagy egyesülés” román centenáriumaához közeledve, Klaus Iohannis, Kelemen Hunor őszinte és tisztázó szándékú szavaira (miszerint érthető és természetes, hogy a magyarok nem ünnepelhetik ezt a napot) kontrázva, kijelentette, hogy az erdélyi szászok a románokkal együtt ünnepelnek. Egyébként az RMDSZ vezető nyilatkozata okozta vihar nem csoda, hiszen ott, az ortodox törésvonalon túl, az őszinte szó nem lel megértésre. Inkább ellenségesnek, provokatívnek fogják fel, mert ők a bizantin gyö-

SZÁSZ ISTVÁN TAS (1938) nyugalmazott pszichiáter és általános szakorvos. Leányfalun él.

kereken szocializálódván, hasonló helyzetben ármányos és ravasz szavakkal takargatnák az igazságot. De milyen jogon beszélt a nevét románosan író Iohannis (Johannis) a szász nemzet nevében? Milyen jogon, akkor, amikor azt már éppen az ünnepelt Románia törölte le Európa térképéről 800 éves történelmével és saját neveltetésű kultúrájával együtt, melyet az általa igazán meg nem becsült magyar Szent Korona védelme alatt kezdett építeni és gyarapított 1919. január 8-áig.

A magyar-szász kapcsolatok erdélyi történetének első átfogó munkáját Pukánszky Béla adta *Erdélyi szászok és magyarok* c. könyvével még a második világháború idején. Addig a szászokról magyar nyelven csak a szász Neugeboren Emil írt rövid történeti vázlatot. Pukánszkyt aztán Cziráki Zsuzsanna 2006-ban megjelent *Az erdélyi szászok története* című munkája a végkifejletig is kiegészíti.

Pukánszky méltatása közben a kortárs Zathureczky Gyula így írt: „Nem látjuk jól a szászokat, s ők nem látnak jól bennünket”, majd később: „...az egymás felé tárt karok mindég lelankadtak az ölelés előtt, az egymás felé nyújtott kezek sohasem fonódhattak örök barátságban s testvériségben össze. Miért? Miért? Kérjük mi, s kérdezik ők.”

Érdekes ugyanakkor a szász-román kapcsolatok vizsgálata. Erről Pukánszky egyebek közt ezeket mondja: „Mindkét fél, a szász is meg a román is, természetesen arra törekedett, hogy a kölcsönös kapcsolatok megvilágításánál lehetőleg saját kezdeményező, műveltségterjesztő munkáját igyekezzék kidomborítani, és magának igényeljen minden érdemet. De mindkét fél csodálatosan megegyezett abban, hogy a magyarság szerepét a kölcsönös kapcsolatok létrejöttében és alakulásában lehetőleg tagadja, vagy legjobb esetben elhallgassa.”

A továbbiakban is meglátjuk, mennyire fontos volt és maradt – az utolsó tragikus meghatározó pillanatig – az, amiről Pukánszky így tesz említést: „Az erdélyi szász tudománynak [...] a középponti gondolata most is az ún. »anyaországokkal«, azaz Németországgal való szellemi egység tudata, a törekvés itt is az, hogy ez a tudat a történelmi fejlődés szétágazó részjelenségeiben is világosan bontakozzék ki az olvasó előtt. Az addig magasán értékelt közvetítő tényezők rajza – a Habsburg-monarchia és a magyarság – azonban mindinkább elmosódik.”

Maga a szász-magyar közös történet mára már csak tanulságaival szolgálhat, mert míg a magyarság legnagyobb traumáját túlélve ma is küzd megmaradásáért, a szászság gyakorlatilag önként járult hozzá ahhoz, hogy egy homogenizációs örületben szenvedő többség letörölje a történelem színpadáról. Amíg a befelé forduló önző zárkózottságát és idegenkedését alapjában véve elfogadó és neki hazát és önállóságot biztosító magyarságra 800 esztendőn át hullámzó – többnyire gyanakvó – ellenségeskedéssel vagy csupán rövid szimpátia-fellobbanásokkal tekintett, és nem akart felé megnyílni, addig a végveszélyt jelentő bizantin világ irányába egy történelmileg pillanatnyi idő alatt végzetesen nyitottnak bizonyult.

Iohannis elnök úr nyilatkozata, akárhogy is vesszük, szánalmasnak nevezhető, de okai természetesen jól ismertek. Klaus Iohannis ugyanis amikor azt mondja, hogy az erdélyi szászság együtt ünnepli a románokkal a „nagy egye-

sülés” napját, akkor egy, mondhatni, fantom közösség nevében beszél a másik – még létező magyar – ellenében, egy az etnikai tisztogatás útján megoldott kérdést követően a hátralevő és sokkal nehezebb feladatra készülén.

Lássuk hát a történetet, megbízható forrásokat használva, a kezdetektől napjainkig.

Kik is ezek a szászok? A betelepülés és az Árpádok kora

Szászok-e egyáltalán, vagy mennyire szászok?

Nos, a szászok már a háromszázas években a jelenlegi Alsó-Szászország vidékén éltek, de a hun nyomás következtében részben Britannia-ba vándoroltak, ahová követték őket az anglik is. Ez volt az angolszász bevándorlás a brit szigetre. A kontinensen maradtak alighogy Nagy Károly jóvoltából keresztény hitre tértek, máris térítőkként léptek fel, s ezzel párhuzamban területeket is hódítottak. A X. században a kalandozásnak nevezett magyar hadi mozgások során velünk is megütköztek. Ottó ekkor nyerte el a császári koronát, és nagyjából mai határaival kialakult Szászország.

De volt-e köze az erdélyi szászoknak hozzájuk?

Míg a magyarság Erdéllyel kapcsolatos történelmi jogait illetően az erdélyi székelység eredetével kapcsolatos kérdőjelek nem okoznak gondot, addig egészen más a helyzet a román, de amiről kevesebbet tudunk, a szász romantikus elméletek dolgában. Mindkét erdélyi nemzetiség történetíróinak nagy része azt hangsúlyozza, hogy a magyarok csak lassan és fokozatosan a XIII. századtól kezdve foglalták el erdélyi szállásterületeiket.

Mályusz Elemér: „A magyarság a középkori Erdélyben” című tanulmányában, a *Hitel* 1943/5. számában pontos adatokkal igazít el ebben a kérdésben. Lássunk néhány érdekesebb szemelvényt:

„[...] a magyar nép a XIII. század előtt, amidőn a megyéken keresztül a központi hatalom szava feltétlenül érvényesült, a magas hegyeket leszámítva, mindenütt megvetette lábát, s birtokába vette azon pontokat, amelyekről népfellegét a belső kolonizációra szüntelenül kibocsátotta. [...]

Éppen szász kutatók hívták fel a figyelmet, hogy a Déli Kárpátok tövében őseik betelepülése előtt a királyi váraknak egész sora épült fel az átjárók ellenőrzésére és védelmére. [...] Az a tény, hogy már a XI. században a déli védővonalig magyar telepek vannak szétszórva Erdélynek egész déli részén, egyszerűen megérteti a középkori egyházi szervezetnek és a megyerendszernek méltán feltűnő nem egy jelenségét, valamint azt is, hogy a szász helyneveknek igen jelentős része miért alakult régi magyar helynevekből, azok eltorzulásával. [...] A néptalaj kiterjedése szemszögéből legfontosabb a Maros völgyéből a Kárpátok gerince felé haladó előnyomulás, ami Küküllő és Szeben megye megszervezésére vezetett. Ezen a hatalmas területen, amely utóbb részben a szászság otthonává lett, valósággal szétáradt a magyarság.”

A szászság szervezett betelepítése változtatja meg a viszonyokat. Ennek leírásából is idézek: „A XI. században még egységes s a Kárpátokig lenyúló Fehér megyét [...] a szászság megtelepedése és terjeszkedése szabdalta fel. De a helynevek is, fel a Küküllő völgyéig, a magyar telepek elsőbbségéről tanúskodnak.”

Németországi feljegyzések szerint az első (ki)bevándorlók a Német-római Birodalom demográfiai gyarapodásával párhuzamosan indulnak el Magyarországra felé is. Ottani forráskutatók erre vonatkozó adatokra találtak 1103, 1148 és 1313-ból.

Az első betelepülések valószínűleg a bányászattal kapcsolatosak, eleinte a só, később az arany- és szénbányászat is ilyen. Érkezésük útját helységnevek őrzik. A szervezett betelepítést Vak Béla fia, II. Géza (1141–1162) kezdi el főleg a kunok ellen, tehát ekkor még elsősorban hadi feladatokkal bízza meg őket a Dél-Erdélyt veszélyeztető támadások miatt. Tudnivaló, hogy az ott már letelepült és székekbe rendeződött székelyeket keletebbre költöztetik, a szászoknak teret biztosítandó. A székelyek új szállásterületeikre magukkal viszik a régi elnevezéseket. II. Géza mintegy 200 szász falut létesít a beérkezőkből.

Nyelvjárási összehasonlítások alapján a Rajna-balparti területeket, az Eifel-hegységet, a Mosel vidékét és Luxemburgot tekintették az erdélyi szászok őshazájának. Az első okleveles emlékek a szászokat többnyire „Flandrensésnek”, vagy egyszerűen „Teutonicinek”, „Teutonicus ultrasilvaninak” nevezik.

Cziráki felhívja figyelmünket, hogy: „államközi megegyezésen alapuló szervezett és tömeges telepítési program révén kerültek Magyarországra, azon belül Erdélybe. [...] Mindezt cserébe pedig különböző, előre meghatározott szolgáltatásra kötelezték őket, melyek jelentős anyagi és katonai erőforrást biztosítottak a középkori magyar uralkodók számára. Nem vitás tehát, hogy telepeik, jogaik és kötelezettségeik révén már a kezdet kezdetén elkülönültek az ország többi lakosától, így alapozva meg a későbbi évszázadok során kibontakozó, önálló erdélyi szász nemzeti fejlődést.”

A szászok eredetének nyelvi irányú kutatásáról szólva ezt írja: „A nyelvjárássok feltűnő sokszínűsége végül ahhoz a feltételezéshez vezetett, hogy az eltérések talán az első telepes csoportokig vezethetők vissza, amennyiben azok nem ugyanarról a helyről, hanem a középkori német birodalom nyelvileg is különböző területeiről származtak.”

Az időközben nagy vonalakban egységesülő szász nyelvről még el kell mondanunk néhány véleményt. Mint azt már láthattuk, a szászok az első időkben még többségükben nem is voltak szászok. A XIII. század elejétől Magyarországon egységesen mégis szászoknak nevezték őket. A magyarok, de más népek is a rokon népekre, mint szlávokra és latinokra szerettek egyetlen általános nevet használni (tótok, vlahok). A nyelvi kiegyenlítődés utóbb következett be. „Szász” nyelvük a ma már önálló nyelvnek minősített luxemburgihoz hasonlít legjobban, és nagy valószínűséggel most hanyatlik sírba az utolsó ezt még a napi gyakorlatban is beszélni képes nemzedék. Zömében természetesen már kint Németországban. Nyelvjárásaikat a XX. századig is megőrizték, s így a vegyes

származást a nyelvészeti kutatások igazolni tudták. Különösen a frank dialektus hagyott nyelvükben nyomokat. Érdekesség, hogy II. András 1206-ban kelt kiváltságlevelében szerepelnek először „Saxones” név alatt. Egy korábbi pápai oklevélben „Flandrensesként” történik róluk említés, vagyis eredetük a Német-római Birodalomhoz tartozó Németalföldre vezethető vissza.

A megtelepedés a még létező királyi birtokokon történt, s ezért maradt rajta a „Königsboden”-„Királyföld” elnevezés.

A szászok jogainak első és végleges összefoglalása 1224-ből származik és II. András (1205–1235) nevéhez fűződik. A történetírásban „Andreanum” névvel ismeretes, és a szászság a saját Aranybullája vagy Magna Cartájaként emlékezett rá. Ez az okirat rendezi a „királyföldiek” jogait. Önálló jogrendszert, közigazgatást, csak a királynak fizetendő adót ír elő, és hét városba, illetve 250 faluba szervezi meg a szászságot.

A szászság a közös földbirtoklás szokásával, az összetartozás tudatának őrzése által, a megmaradásnak egy fontos eszközével bírt. Gazdaságilag ez elavultnak és hátrányosnak bizonyult, de történelmi távlatban hasznosságát nem ez döntötte el. A szokás egyes helyeken a XVII. század közepéig élt. Maradjunk azonban még Mályusznál: „A magyar nagybirtok kialakulása a királyi megyék egységének felbomlását, sőt elporladását eredményezte. Következményeiben azonban annál veszedelmesebb lett a XIII. századi átalakulás. A király ugyanis a régi telepeket a főuraknak adományozva, kiejtette kezéből azoknak a magyar tömegeknek a java részét, amelyekkel az erdős, hegyes tájakat benépesíthette volna. Ezentúl csak korlátozott mértékben volt módjában magyarokat telepíteni, de mert a lakatlan vidékek jövedelmezővé tételéről nem mondhatott le, kénytelen volt onnan hozni embereket, ahol szabadon állottak rendelkezésére: külföldről. Intézkedése, mint utóbb kiderült, főleg azért volt káros, mert a magyarság szomszédságába idegen népelemet juttatott, még pedig – Erdély sajátos földrajzi viszonyai következtében – a belső folyóvölgyeket elválasztó hegységekbe. [...]

Az a körülmény sem volt előnyös, hogy a magyar nép éppen akkor veszítette el a munkára ösztönző, sőt kényszerítő erős kezet, amidőn az erdőirtás, a hegyekbe hatolás nehéz feladatával kellett megbirkóznia. [...]

Igazán érzékeny veszteséget a középkorban a magyarság számára a szászságnak átengedett vidékek jelentettek: a Királyföld, a Barcaság és Beszterce környéke.”

A magyar térvesztés folyamatos. Mályusztól a Havasalföldre és Moldvába történő kivándorlás mellett, a magyarság fogyásának és általa a szászságnak a magyarság rovására történő térnyerésének egy másik kézzelfogható okát is megismerhetjük: „Mihelyt az állam hatalma meginog, s többé nem tudja az ellenséget távol tartani, mihelyt az ország ellenséges haderők felvonulási területévé, majd csataterévé változik, mindaz hátrányos lesz, ami valaha előnyt jelentett. A hadak útjába eső, a völgyekben fekvő falvak lesznek elsősorban a barátként vagy ellenségként megjelenő zsoldosok és török martalócok prédájává.

Ezek lakói futnak világgá, vagy építik fel kirabolt, felgyújtott hajlékukat, szégyenednek el, s ezekből viszik el rabszolgasorba a gyermekeket, mialatt fenn a hegyekben s a megközelíthetetlen erdőségekben, a kis patakok mellett békésen él a románság, s készül arra, hogy unokáit az elpusztult magyar falvakba lebocsássa.”

Az utolsó mondatból aztán előrevetül a román térfoglalás ezután felerősödő folyamata is. Elmondhatjuk, hogy ezzel kezdődik az a 700 esztendő, melynek folyamán lépésről lépésre elveszítjük Erdélyt.

Közben a szászok fokozatosan terjeszkednek kelet felé, és új meg új hullámai érkeznek a hospeseknek. A belső migrációval együtt egyre újabb szász telepek létesülnek (Segesvár, Medgyes stb.)

A szászok és magyarok (székelyek) viszonyáról képet kaphatunk a Pukánszky által idézett Hídvégi Míkó Ferentől, aki a XVII. század elején így jellemzi a szászok magatartását a másik két nemzettel szemben: „...ők minden változásokban úgy viselték magokat, hogy az erősségben magokat oltalmazták. Akár német, oláh, mi jött reájok, jó idején ahhoz állottak és onnan hallgatták csak az ellenség mint bánt velünk, mint rontottak, pusztítottak, belőlünk halmokat hogy raktak. Az országnak közönséges javában soha egyet nem értettek, sőt mindenkben ellenkeztek az ország főembereivel, olyankor híztak, a mi romlásunk nekik volt hasznokra.”

Ugyanakkor: „A gyakori háborúskodások következményei a szászokat is keményen sújtották, és nehéz helyzetükben úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. De az is bizonyos, hogy a három nemzet között adódó feszültségek éppen nem erősítették meg az egyetértést.”

A vegyesházi királyok kora

Az Árpádok kihalását követő trónharcban a szászok Ottó bajor herceggel szövethetnek, s neki alakulnak ki szoros kapcsolatai velük. De Kán László vajda 1308 után Károly Róbert pártjára áll. A szászságnak a vajdával kapcsolatos gondjai fokozódnak. Egy alkalommal, az erdélyi püspökkel egyetértésben, megsarcolja a szászföld határán, még egyházmegyei területen levő szász falvakat. A szász hadsereg ekkor már másodszor rohanja le Gyulafehérvárt és a környékbeli magyar nemesi birtokokat. Ez, a gyulafehérvári püspök terjeszkedő igyekezete miatt, egyszer már megtörtént.

1324-ben Károly Róbert az Andreanumot semmibe véve teszi meg szebeni ispánnak az erőskezű Szécsényi Tamást, és Szászföldet megfosztja az önálló bíraskodás jogától. A szászok egységesen szállnak szembe az uralkodóval. A lázadást leverik, de 1335-ig húzódik a konfliktus. Utána az Anjou-kori királyok a szász jogok tiszteletben tartásával uralkodnak.

1389 meghatározó pillanat. Zsigmond az európai keresztény hadakkal az ellenség földjén, Rigómezőnél, a mai Koszovó területén, a Nikápoly mellett le-

zajló ütközetben – a dölyfös francia lovagoknak is köszönhetően vereséget szenved. A lovagkor utolsó nagy csatájában az ütközetet eldöntő szerepe volt a törökkel szövetségben harcoló Lazarevics szerb keresztény fejedelem 5000 páncélosának is. Ezzel a Balkán sorsa megpecsételődött. Mátyás idejére már a dél-magyarországi védvonal mellett a szászföld is állandó harckészültségre kényszerült. Az elkövetkező időkben a gazdag zsákmányt is ígérő szászföld sokat szenvedett a töröktől s nem egyszer az azzal éppen szövetségre lépő oláh vajdáktól.

A törökök 1420-ban a Vaskapunál átlépve, Hátszeg és Szászváros vidékét dúlták.

Az 1437-es Budai Nagy Antal vezette bábolnai parasztfelkelés 1438 januárjában történt leverése előtt köttetik meg a magyar, a székely és a szász nemzet rendi jellegű szövetsége, melyben a szászok már egyenlő félként szerepelnek. Ez a román–magyar közös történelemben azóta is sokat vitatott Unio trium nationum, melyben a románság nem nemzeti kirekesztés miatt, hanem szervezetlensége okán nem vehetett részt. Nem is lehetett nemzetiségi elnyomásról szó akkor, amikor még híre sem volt a nemzeti öntudatnak.

1438-ban II. Murád nagy haddal vonul a szász föld ellen, és vele van szövetségese a Zsigmondtól – nevét is meghatározó – Sárkány-rendet elnyert, de őt eláruló Vlad Dracul, Vlad Ţepeş apja. A dúlást csak Szeben éli túl. A törökellenes szász részvétel – erejükhöz mérten – a Hunyadiak idején is folytatódik. 1457-ben a török feladja Szeben ostromát. 1479-ben következik Mátyás hadának kenyérmezei nagy győzelme. A havasalföldiek (IV. ifjú Basarab vagy Ţepelus) ismét ott vannak a török szövetségben. A Kinizsi Pál dicsőségét hirdető ütközetben a szebeni polgármester is érdemeket szerez, s Mátyás lovaggá üti.

Mátyás király 1486-ban terjeszti ki az Andreamum kiváltságait az összes szász területekre. Így jön létre a Szász Egyetem vagy Universitas, melyet az elkövetkező évszázadokban minden áron őriznek, míg a XIX. század Habsburg közigazgatási modernizációja, korszerűtlensége miatt, fel nem számolja.

Jelentős gazdasági fellendülés következik és nagy építkezések korát is élik. Ekkor épülnek az Európában páratlan, a székely parasztváraknál is jóval erősebb templomerődök. A nagyobb városokat is erődítményekkel védik, s a hét megerősített város mián születik náluk Erdély Siebenbürgen neve is. Ezek: Beszterce, Nagyszeben, Kolozsvár, Brassó, Medgyes, Szászsebes és Segesvár. Ezek a városok Kolozsvár kivételével a XX. századig őrzik szász jellegüket, csak az eredetileg magyar alapítású Kolozsvár magyarosodik vissza. A „szász” régiókban fellelhető különböző nyelvű vagy nyelvjárású népcsoportok részben homogenizálódnak, de sokat megőriznek eredeti nyelvjárásukból is, miközben az iskolákban és diplomokban a német nyelvet használják. A Habsburg császárhoz vagy Németországhoz való ragaszkodásuk, az őket onnan ért minden ártás és ezzel kapcsolatos minden csalódásuk ellenére, folyamatos.

Mátyás után, 1508-ban még van egy szász részvételű katonai beavatkozás, mikor átmeneti sikerrel magyarpárti vajdát állítanak Havasalföld élére.

Cziráki Zsuzsanna figyelmeztet annak jelentőségére, hogy a gyenge Jagellók korában nemcsak Magyarországon, de Erdélyben is jól érezhető a központi hatalom gyengülése, s ezt a szászok is érzékelik. Bár az ország egysége mellett a végsőig kitartanak, túlélésük érdekében igyekeznek a lehető legnagyobb szabadságra szert tenni.

1526 tragikus éve, a második nagy magyar golgota, megváltoztatta a viszonyokat.

Lajos halála után egy előzőleg született szerződés lépne életbe. II. Ulászló ugyanis megállapodott Miksa császárral, kinek unokáját, Máriát, fiával, Lajossal jegyezte el, míg a későbbi V. Károly testvére, Ferdinánd, Lajos nővérét, Annát kapta jegyesül. Továbbá abban is megállapodtak, hogy Lajos gyermektelen halála esetén a magyar korona Anna ágán a Habsburgokra száll. A magyar köznemesek többsége és a főurak egy részének tervei közt viszont a gazdag szepeségi úr, Szapolyai János, az erdélyi vajda személye mutatott egy nemzeti királyság lehetőségének irányába. Már az 1505-ben született rákosi végzés is erről szólt.

A valóságban három erő feszült egymásnak, mert ott volt a leghatalmasabb, a szultán is, akinek természetesen végső célja Bécs meghódítása lett volna. Ez az érdek nagyban ellenkezett a maradék Magyarország egyesülési szándékai-val. Így aztán minden erejét arra fordította, hogy Kelet-Magyarországot Szapolyai (illetve annak váratlan halála után csecsemő fia, János Zsigmond) kapja az ő jóvoltából és felügyeletével. Megtörténhetett az, hogy két koronázott magyar király próbál egymáson felülkerekedni, míg a török és a Habsburg között sem látszik eldőlni a hatalmi harc. Az 1529-es bécsi török kudarc is erről győzhetette meg a szultánt, aki annál makacsabban vigyázott az egyesítési szándékok megakadályozására.

A nemzeti fejedelemség kora

A három részre szakadt országból végül Erdély maradt meg amolyan kis Magyarországnak, amely azonban a nemzet – és így a magyar nyelv – átmentésének, megmaradásunk biztosításának nagy művére sikerrel vállalkozott.

A török érdekre figyelve és ügyesen manőverezve Fráter György (Martinuzzi) bábáskodása mellett létrejött önálló fejedelemségnek a zseniális barát tervei szerint is egyesülnie kellett volna később a Habsburg országrésszel. Ennek ellenére éppen a Habsburgok gyilkoltatják meg alvinci kastélyában. A magyar királyság keleti része már nem sokkal ezt követően Erdélyi fejedelemség névvel éli napjait.

Cziráki ezt írja a szászokat illetően: „A trón és az ország sorsa körül forgó diplomáciai és fegyveres küzdelemben az erdélyi szászok aktív szerepet vállaltak. Ferdinánd és Szapolyai János harcában egyértelműen az előbbi mellett foglaltak állást, a János király környezetéhez tartozó megfigyelő szavaival élve »szász uraimék ő kegyelmek inkább húzódnának Ferdinandushoz eleitől fogva.«”

János Zsigmond hatalmának megszilárdítása végett haddal vonult a szászok ellen, és sorra vette be városaikat. Az ostromzár alá vont Szeben adta meg magát utolsónak (1536). Szapolyai bölcsnek bizonyult, s a legyőzött szászokat jogaik visszaadásával állította végül maga mellé. Halálát követően az 1542 utáni országgyűlések, miután 1541-ben Izabellát és fiát befogadták Erdélybe, úgy döntöttek, hogy befizetik az első portai adót. Az ország vezetésében a szászok is elnyerték helyüket.

A szászság nemzeti sajátosságainak megőrzésében nemsokára a legfontosabb szerepet a XVI. század közepén már végleg megszerveződő erdélyi szász evangélikus (Ágostai) egyház kapta. Ekkorra már valósággá vált a „szászok nemzeti egyháza” (Cziráki nyomán).

Pukánszky megállapítja, hogy: „A külön szász fejlődést leghatékonyabban a protestantizmus segítette elő. A szász nemzet egyeteme elhatározza az ágostai hitvallásra való áttérést s azt, hogy valamennyi szász község ugyanahhoz a felekezethez tartozzék. Ezzel megteremtették a szász egyházat, amely összetartó kötelékké, a politikai egység kiegészítőjévé, a nyelv és népiség támaszává lett. [...] A reformáció tárja fel a szászok számára a szeretett »anyaországot«, melytől földrajzilag távol esnek ugyan, de amely a távolban is egyházi, szellemi és népi törekvéseik kiapadhatatlan forrását jelenti.”

Ha a szászoknak a magyarokkal szembeni idegenkedő magatartását vizsgáljuk, elsősorban alaptermészetükről beszélhetünk, mert más „idegenekkel” szemben is így viselkedtek 1919-ig, sőt egyénileg ezután is.

Mielőtt tovább haladnánk, ismerkedjünk meg a nemzeti fejedelemség további történetével, s ebben kövessük Cziráki Zsuzsanna kronológiáját.

Báthory István a lengyel trónra való távozása után 1576-tól öccsét, Kristófot ruhazza fel Erdély kormányzására vajdai jogokkal. Kristóf 1581. május 27-én Gyulafehérvárott halt meg. Halála után kiskorú fiát, Zsigmondot választották vajdává, de továbbra is a Krakóban székelő Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem, majd ennek halála után, 1586-tól Zsigmond gyámja: Ghiczy János kormányzott. Ez az időszak a nagyhatalmak közti egyensúlyozgatás ideje. Az 1590-es évek elején szerveződő európai szövetség az oszmán ellen a 15 éves háborúba torkollott, s ez Magyarországot is hadszíntérré változtatta. A kezdeti sikereket látva Zsigmond a szövetséget választotta volna, de a rendek nem támogatták, ellentétben a Habsburgok által a töröktől való megszabadulást remélő szászokkal. A szász Huet gróf aztán mégis megvalósította az osztrák-erdélyi szövetséget, Zsigmond menyasszonyát, Mária Krisztina osztrák főhercegnőt Erdélybe hozták. Ez a háború azonban nem hozott sikert, és szomorú következményekkel járt. A bizonytalan Zsigmond, aki a fejedelemségről több ízben lemondott, majd visszatért, ezzel csak növelte a bajt. A Habsburgok, Erdélyt megszerzendő, román szövetséggel dúlták az országot. Ebben az időben a szászokat sem kímélve pusztított Basta generális és a havasalföldi Mihály vajda, aki a román történészek véleményével ellentétben, egyáltalán nem törődött az erdélyi románokkal, és nem az első „nagy egyesülés” gondolata által vezetve hódított.

Éhínség és nyomor jellemzi ezeket az éveket. A szászok pénzben is kiszámolták a kárt, melyet közel egymillió aranyra becsültek. Sorsukról Basta a hátuk mögött állapodott meg a császárral a Szászföldnek a birodalomba való integrálásáról.

Az erdélyi rendek azonban 1604-ben megtalálják az erőszakú vezért Bocskai István személyében. Bocskai sikert sikerre halmoz, és 1606-ban kedvező békét köt Rudolf császárral. A zsitvatoroki béke a török háborúnak is véget vet, és felcsillan a béke reménye. De 1606 végén Bocskai meghal. Uralkodását a bölcsesség jellemezte, nem fogadta el a török által neki küldött koronát sem, de máig hangzó a végrendelete, melyben Magyarország és Erdély magyarságának egymásrataltságát ismeri fel. Utána rövid ideig – Erdély kormányzója – Rákóczi Zsigmond kerül trónra, de az ambiciózus Báthori Gábor a hajdúk segítségével lemondásra bírja. A makacs és ellentmondást nem tűrő uralkodónak nagyraavagyó tervei voltak. Dunai fejedelemségről álmodott, s a pillanatnyilag nyugton levő törökkel mit sem törődve Havasalföld és Moldova meghódítására készült. Előbb azonban le kellett küzdenie a kereskedelmüket féltő szászok ellenállását. Így következett be az az esemény, amelyet a szászság soha nem tudott elfelejteni. Mint azt Cziráki megjegyzi, Nagyszeben történetének legsötétebb napjait élte ekkor. Történetíróik Sodomát és Gomorrát emlegették, és legendák születtek a történekről. A város a kicsapongásairól híres uralkodó kényérekedvére vált kiszolgáltatottá. Brassó már nehezebb falatnak bizonyult, de a földvári csata ennek sorsát is megpecsételte. A szászoknak el kellett fogadniuk a helyzetet, és többé nem lázadtak. Az uralkodót azonban saját hajdúi gyilkolják meg 1613-ban. Közben azonban a török által támogatott és elismert Bethlen Gábor már ott áll a fejedelemség kapujában.

A rendkívül okos, bölcs, vallásos és remekül tárgyaló Bethlen október 23-án foglalhatja el a trónt. A szászság gyanakvással fogadja, de a bölcs fejedelem nem feszíti a húrt, és enged nekik. Bethlen sikeres hadviselése és nagyvonalú külpolitikája, valamint kompromisszumkészsége nyomán az ország valóban virágzik. És ezt a szászság is érzi. Egyes történetíróiktól még a haza atyja nevet is elnyeri.

Sajnos azonban az utódlás ismét gondot okoz, mert a Nagy Fejedelem gyermektelen. A hatalmi versengésből Rákóczi György kerül ki győztesen. Az időpont szerencsés. Stabilitás van belül, és a két nagyhatalmat más gondok kötik le. Habsburg-ellenes koalícióbeli harcaikban csak erdélyi és magyarországi céljaikig mennek el. Így Erdély a XVII. század közepére addigi legnagyobb önállóságának korát élheti.

Rákóczit fejedelmi hatalmán túl hatalmas vagyona segíti terveinek megvalósításában. A szászokkal is konfliktusba kerül. 1636-ban Segesvár, majd 37-ben Brassó nem akarja befogadni a fejedelmet, de az univerzitás meghátrál. A két város nehéz büntetőadót fizet.

Rákóczi 1548-ban hal meg, és őt uralkodásra nevelt fia, II. Rákóczi György követi a trónon. Nagy ambícióval kezdi kormányzását. A gyengülő török adta lehetőséggel élve, befolyása alá vonja a két román fejedelemséget mint vazallu-

sait. A szászok előjogaival kapcsolatos háborúskodás is fellángol II. Rákóczi uralkodása alatt. A korlátlan fejedelmi hatalom kiteljesítése érdekében nem próbálja maga mellé állítani a szászokat. 1653-ban a törvények felülvizsgálata során, az Andreanumot felülbírálván, elveszi önálló bíraskodási jogukat, és jóváhagyásuktól függetleníti a letelepedési jogot. A szászok Kemény János kancelláron keresztül próbálják elérni a jogok visszaállítását, de ez neki sem sikerül.

Aztán a svédekkel szövetségben Lengyelország ellen vonul, hogy annak trónját is megszerezze. Ezt azonban a török már nem tűrheti, és a kaland – több felvonásban – a fejedelem halálával tragikus véget ér. Ez Erdély „aranykorának” végét is jelenti. Aztán elesik Várad, ami az ország végső pusztulásának árnyát veti előre. Erdély kapujának elestével a török legnagyobb kiterjedésű behatolását éri el a magyar területeken.

A XVI–XVII. század során a szász társadalomban is változások észlelhetők. Bár a magyar nemesi életforma után áhítózó gerébekeket kutasztják maguk közül, de a városok polgárainak hatalmasai eluralkodnak a vidék felett. Sőt, még a falvakban is a módosabbak kezébe kerül a vezetés. Az egykor volt szász egyenlőség megbomlik. Feszültség van, és a forrongások egymást követik. Az ipart a jobb minőségű nyugati áru konkurenciája sújtja, a kereskedelemben pedig versenytársak jelentkeznek, mint pl. a görög kereskedőkompániák.

II. Rákóczi György halála után az erdélyi urak a tatár fogságból kiváltott Kemény Jánost választják meg fejedelemnek. A királyi Magyarország támogatásában bíznak, annál is inkább, mert az a Habsburgokkal együtt, Montecuccoli vezetésével megindul a török ellen, s Kolozsvárig is eljutnak. Azonban a két nagyhatalom titokban megegyezik. Montecuccoli kivonul, a török a magára maradt Kemény Jánost 1662 januárjában Nagyszőlősnél megveri. Kermény maga is ott veszti életét. Közben 1661 szeptembere óta már Apafi Mihály a fejedelem.

A szászokat illetően Cziráki ezt írja: „Erdély más részeihez hasonlóan Szászföldön is mérhetetlen szenvedést hozott a Rákóczi bukását követő vészterhes időszak. Az országra törő török és tatár hadak a szászok körében rengeteg foglyot ejtettek, s óriási pusztítást vittek véghez az anyagi javak terén is. Felmérhetetlen nagy összegeket emésztettek fel a váltságdíjak és a rablóseregek fosztogatásai, miközben áldozni kellett az egymást követő fejedelmek háborús költségeire is. A városokban és falvakban nem kis károkat okoztak a megszálló seregek – tatárok, törökök, császáriak egyaránt.” Ugyanis kivonulásukig – nem kis konfliktusok után – a császári hadak is Szászföld városaiban állomásoztak, és ott az ellenséges hadakhoz hasonló károkat és felfordulást okoztak. A török követeléseket viszont a hadak eltávoztával is ki kellett elégíteni.

1683-ban a törökök elhatározzák Bécs meghódoltatását. Az egyesült európai hadak azonban felmentik Bécset. Apafi kénytelen megjelenni a török oldalán, de ügyes manőverezéssel kimarad a küzdelemből. Aztán egymást követik a török kiűzésének állomásai. 1686 Buda visszavétele, majd Savoyai Jenő 1697-es zentai győzelme. Magyarország megszabadul a töröktől.

Thököly még megpróbálja visszafordítani az eseményeket a Porta iránti hűség irányába, de a szövetségesek sikerei és Apafi keresztülhúzzák számításait, így emigrációba kényszerül.

1687-ben Lotharingiai Károly és serege bevonul Erdélybe, ahol a szász városokban szállásolja el magát. A török viszont nem nyugszik bele szövetséges elvesztésébe, és támad. 1688-ban már ismét Erdély földjét pusztítják. Caraffa a védelem céljából megszállja Brassót, ami nem megy simán. Az ellenállást vérbe fojtják. A császári hadak idézik elő Brassó történetének legnagyobb tűzvészét is.

1690 tavaszán meghal Apafi, és kiskorú, 14 éves fiára, II. Apafi Mihályra száll a trón azzal a feltétellel, hogy 20 éves korában veheti át a hatalmat. Az erdélyi rendek kéri I. Lipóttól fejedelemségének elismerését, de III. Szulejmán szultán Thököly Imrét nevezi ki Erdély fejedelmének. Thököly török és tatár segíddel megveri az erdélyi hadakat, de a császári seregektől elszenvedett vereség miatt kiszorul Erdélyből. Közben megszületik a Diploma Leopoldinum, mely azt is tartalmazza, hogy II. Apafi nagykorúságáig a három nemzet tagjaiból gubernátort kell választani. 1691-ben Bánffy Györgyöt nevezi ki a fogarasi országgyűlés kormányzónak, akit Bethlen Miklós kancellár, Apor István kincstárnok és Bethlen Gergely főgenerális segít a gubernium ügyeinek irányításában. Utóbbi leánya, Bethlen Kata lesz II. Apafi felesége. Ez a házasság azonban a császári udvar engedélye nélkül jön létre, ami miatt II. Apafinak Bécsbe kell költöznie. Később német-római birodalmi hercegi címet kap, elcseréli erdélyi birtokait. 1701-ben lemond a fejedelemségről. 1713-ban hal meg Bécsben. Ezzel véglegesen lezárul az erdélyi fejedelmi kor.

A szászoknak a fejedelmekkel jogaik védelmében előfordult konfliktusai nem egyszer a kötelezettségek be nem tartásának, illetve a nehéz pillanatokban a szolidaritás hiányának a következményei voltak. A Báthory Gábor nagyratörő tervei miatt bekövetkezett, számukra legfájdalmasabb eset azonban erőteljesen megmaradt történelmi emlékezetükben. Egyébként ők katonai kötelezettségüket többnyire pénzre és más szolgáltatásokra váltották, illetve maguk helyett zsoldosokat állíthattak. Zárt és várfalakkal védett városaikban relatív békében éltek, míg az Erdély-szerte védekező magyarság értük is vérezve fogyatkozott végzetesen. A korszak történéseit átgondolva megállapíthatjuk, hogy bár minden fejedelem más és más módon, más és más céllal, bölcsen vagy kevésbé bölcsen, esetenként meggondolatlanul vagy hatalmaskodva kormányzott, végül is egész Erdély központi hatalmát jelentette, és az egész ország vélt vagy valós érdekeit is képviselte. Így elkerülhetetlenül keveredett konfliktusba az önállóságuk felett kényesen őrködő szászokkal. Ugyanakkor egészen másként kell megítélnünk például Báthory Gábor és Bethlen Gábor két egészen különböző személyiségét is. De valamennyien magyarok voltak, s így a mindenkori fejedelemmel kapcsolatos mindenkori huzavona, békés vagy háborúskodáshoz is vezető alkudozás s az ezzel járó érdeksérelmek szász-magyar ellentétként maradtak fenn a szász emlékezetben. A Habsburg beavatkozás okozta ennél nagyobb sérelmeket ugyanakkor nemzeti emlékezetük másként dolgozta fel.

A gubernátorok hora

Erdély rendjei látják, hogy a jövő érdekében a Habsburgokkal kell megegyezni. 1690-ben küldöttség megy Bécsbe, és Bethlen Miklós vezetésével kezd tárgyalásokat. Ennek eredménye lesz a „Diploma Leopoldinum”, mely hozzácsatolja Erdélyt a Habsburg birodalomhoz, és kijelöli útját a következő másfél évszázadra.

Érdekes megjegyezni, hogy a Leopold diploma kiadását megelőző tárgyalásokon a magyar Alvinczi és a szászok együtt tiltakoztak Erdély magyar kancellária alá való helyezése ellen.

A szászságban egyre erősödik a népi tudat és az anyaország iránti vonzódás. Pukánszky írja: „Az eredet és származás kérdésének »tisztázása« újabb kivezető utat nyitott az erdélyi elszigeteltségből a nagynémetiséghez, újabb hatalmas köteléssel kapcsolta az »anyaországhoz« a szászságot, mely az autochtonság hirdetői szerint éppen olyan ősi és sajátos, mint bármely más német néptörzs. A reformáció teremtette vallási és művelődési kapcsolatok után most a közös eredet és származás kapcsolata is táplálja és éleszti a szász népi öntudatot; s amint az eredet és származás kimutatásában ott lappangott az elkülönülés szándéka Erdély többi népeivel szemben, úgy az eredet és származás tudatából új erőt merítő népi érzület természetesen szintén csak elősegítette az elkülönülés folyamatát. A barokk képzelet szárnyain magasba lendülő, szertelen feltevésekre építő szász történetpolitikai irodalom, bármennyire csak az értelmiség szűk körének munkája volt, éppen ennek az értelmiségnek a közvéleményformáló ereje folytán az erdélyi német népi öntudat kialakulásának egyik jelentős tényezője.

Ezt a népi öntudatot az »anyaország« egyelőre nem nagyon vette tudomásul. A XVII. század első éveiben a németiség egyik legnagyobb gondolkodója, Leibniz hívja fel a tudomány figyelmét a szászokra meg tájnyelvükre.”

Most újfent Cziráki Zsuzsannának adjuk át a szót: „Még javában dörögtek a fegyverek Magyarországon, amikor Bécsben kibocsátották a Diploma Leopoldinumot. [...] Thököly és a törökök ellentámadásai [...] arra figyelmeztettek, hogy átfogóbb szabályozás szükséges Erdély megtartása érdekében. Belátták ezt a fejedelemség vezetői és a császári udvar is, így születhetett meg 1691. december 4-én a nevezetes dokumentum.

A Leopoldinum mindkét fél számára kielégítő megoldásnak tűnt, hiszen betagolta ugyan Erdélyt a Habsburg Birodalomba, ám lényegében nem változtatott az ország kiváltságos helyzetén. A török háború hevében Lipót császár készségesen elismerte Erdély valamennyi szabadságát: biztosította a vallásszabadságot, megerősítette a fejedelmek által hozott törvényeket és az autonóm közösségek előjogait, továbbá nem gördített akadályt az évente ülésező erdélyi országgyűlés elé sem.”

Erdély ügyeivel a Bécsben székelő Erdélyi Kancellária foglalkozott, s az ország élén kormányzó, a gubernátor állt, aki a polgári közigazgatás őre volt. Katonailag azonban szigorú ellenőrzés működött, s ezért katonai főparancsnok felelt. A gubernium székhelye az időközben Karlsburg nevet kapott Gyulafé-

hervár, majd a Rákóczi szabadságharc alatt a megbízhatóbb Nagyszeben volt, végül 1790-ben Kolozsvár lett Erdély közigazgatási központja. Erdélyt azonban Bécsből irányították, és a helyi hivatalnokoknak csak végrehajtói szerepük volt.

1699, a karlócai béke lezárta a török világot a régi Magyarország területén. Ugyanakkor világossá vált, hogy a felszabadítást szervező Habsburg-dinasztia lett az úr. Erdélyben az országgyűlés csak a gubernátor engedélyével volt összehívható, és minden rendeletet csak császári megerősítéssel léptethettek életbe. Számos Habsburg-hű személy lelt otthonra Erdélyben.

A korlátlan uralkodói hatalom szokatlan volt az erdélyiek számára. Különösen érintette ez az előjogokhoz szokott szászságot.

Felső-Magyarországon elindul a kuruc háború, s ennek lángjai áttérjednek Erdélyre is. II. Rákóczi Ferencet fejedelemmé választják, ám a császárhű nemeség Szebenbe húzódik, és a jogaiban sértett szászság ennek ellenére sem vesz részt a fejedelemválasztásban. A császári hadak vezetője Rabutin nem képes ellenállni, de a kuruc sereg sem elég szervezett Erdélyben. A megújuló császári ellentámadást már nem képesek feltartóztatni. A szatmári béke Erdélyt ismét a Habsburgok kezén hagyja. A császárra felesküdek amnesztiában részesülnek. Minden marad a régiben, csak a pusztítások nyomainak terhe marad Erdélyre.

Ezután békeévek következnek, de Erdély a birodalmi érdekek kiszolgálója marad. A felvilágosult abszolutizmus intézkedéseinek hatásai elsősorban a székely és szász előjogok terén válnak nyilvánvalóvá. A katolikus hit terjesztése is nagy lendületet vesz.

Ráadásul a szász elit világát éppen egy negatív, korrupcióval és visszaélésekkel terhelt kor tetézi. A szász közösség új küzdelmet kezd, a helyzetet felmérve és az adott lehetőségekkel élve. Ennek élharcosa és támogatója Samuel von Bruckenthal szász politikus, Mária Terézia bizalmasa. A politikai eredményél jóval több azonban az, amit a művelődés terén sikerül elérniük.

Ezt követte II. József, a „kalapos király” kora. Ez az időszak a szászság számára legszomorúbb éveket jelentette, bár minden botladozó lépésével együtt a történelmi fejlődésnek elkerülhetetlen következménye volt.

II. József elismeri a királyföldi románok polgári jogait, és megkapják a házvásárlási jogot is. Így az addig zárt szász városok etnikai arányai csorbát szenvednek. Mi több a szász náció vagyonát lefoglalja, és az Universitas, valamint a szász székek megszüntetésével Erdélyt tizenegy vármegyére osztja.

Mint arra Cziráki is figyelmeztet, az uralkodó felismerte a birodalom gyenge pontjait, a feudális viszonyok továbbélését s az ebből fakadó nehézségeket stb. melyek meghatározták a Kárpát-medence sorsát is. Bár a szász jogok megvonása, az universitas felszámolása, vagyonának elkobzása, a szász területek betagozása a megyerendszerbe, a concivilitás bevezetése stb. halála előtt visszavonatot, de nem teljes egészében.

A szászság demográfiai gondjainak korát is éli. Saját földjén kerül kisebbségbe. A demográfiai problémát megoldandó többrendbeli betelepítés történik. Részben Bécs telepített oda a birodalomból hitükhöz ragaszkodó protestánsok

kat, másrészt ők maguk toboroznak német nyelvterületről, sőt van spontán betelepülés is, de ezek nem jelentősek, és megmaradnak négyszámjegyűnek. Ugyanakkor elkezdődik az Amerikába történő kivándorlás folyamata.

Ahogy Cziráki mondja, a szászok: „hosszú távon nem tarthatták meg a politikai vezető szerepet, középkori kiváltságaikra pedig már réges-rég kimondták a halálos ítéletet”. Tiltakoznak, de mégis végig Habsburg-pártiak maradnak. Bár félnek a közjogi változásoktól, féltik népi egységüket és protestáns kulturális gyökereiket, mégis: „bámulattal vegyes ideges nyugtalansággal tekintenek Bécs felé”, mondja Pukánszky. Az volna várható, hogy az elkövetett jogfosztások miatt meginog a Habsburg-imádatuk, de nem ez történik. Minden csalódásuk ellenére az erdélyi magyar nemesség növekvő hatalma ellen továbbra is megmaradnak a császárhűségben. A privilégiumokért folyó harc is nemzetiségi jellegűre vált, s mint Pukánszky megjegyzi: „a népi öntudat minél teljesebb kialakítása öncéllá válik”. A német népgondolat későbbi tartalmával és mozgatóerejével előbb jelentkezik náluk, mint csodált anyaországukban.

Az idegenben tanuló diákok révén aztán beszivárognak a korszerű gondolatok, és formálódni kezd egy új, jogait kivívni kész politikai réteg. Ezzel párhuzamosan a művelődés tovább fejlődik. Az oktatásban elért szász eredményeket külön ki kell emelni, hiszen a XVIII. század végére már általános tankötelezettség van, és minden gyermek megtanul írni és olvasni. Bár Bécs egy ideig gátolja, de egyre többen mennek nyugati egyetemekre, s ennek később nagy fontossága lesz.

A gazdaság terén a Birodalom hibájából is nagy az elmaradottság. Az osztrák és cseh tartományok iparát Magyarország és Erdély inkább nyersanyagokkal látja el. A céhek még működnek, mikor nyugatabbra már manufaktúrák gyártják a versenyképesebb árukat.

A polgárosodás kétségtelen jeleivel együtt felbukkannak a polgári igények. A nyugati minta begyűrűzik, és gyökeret ver a színházi és zenekultúra. A szász társadalom átrendeződése kapcsán jönnek létre az első szabadkőműves páholyok is.

Mindez azonban egy erősen kivéreztetett országban zajlik, amelynek a török idők és az átmeneti periódus rablásai nyomán elszegényedve is tetemes, 800 000–1 000 000 aranyat kitevő adót kell fizetnie a Birodalomnak, s ráadásul az itt álmásozó katonaságot el kell tartania.

Egyre több gyanakvással szemlélik a magyar nemesség hatalomra törését, behatolását a szász területekre is. Ezért a románságra eleinte nem figyelnek, de a hegyeken túli román országokat vezető görög-fanarióta uralkodók kegyetlen kizsákmányolása következtében kialakuló hatalmas méretű román beáramlás nyomán, amely a kinti viszonyok után az erdélyi szegénységet is előrelépésnek érte meg, nagymértékben eltolódnak a nemzetiségi arányok.

A románság is követeli a többi nemzethez hasonló jogokat, és a társadalmi feszültségek fokozatosan nemzetiségi jelleget kezdenek ölteni.

Cziráki ezekről az időkről írja: „Az erdélyi nemzetek helyzetéről és jogairól folytatott vita a XIX. században egyre inkább elmergesedett.”

Láthattuk, az Erdélyi Fejedelemség létrejöttét követően a szászok ebbe betagozódtak. Előnyükre szolgált az Erdélyben 1568-ban (a világon először) Tordán meghirdetett és az utána betartott vallásszabadság is. Az időközben lezajló reformáció folyamán megalakult az önálló szász „ágostai hitvallású evangélikus egyház” és nyugati testvéreivel szemben itt valóban élvezte ennek előnyeit.

A II. József halála utáni restitució edictum után újraválasztják vezetőjüket, a szász grófort Michael von Bruckenthal személyében. De a birodalom továbbra is kézben tartja az ügyeket, cenzúráz, kémhálózatot működtet. A központosítás tovább folyik, s Erdély többi népcsoportjával együtt a szászságnak is egyetlen menedéke marad, nemzeti sajtóságainak feltárása és megőrzése, átadása a következő generációknak. A népcsoportok közti megegyezést azonban a megoldás felé vezető más és más elképzelések akadályozták. És ezzel Bécs kitűnően tudott élni. A Habsburg-jogfosztások idején volt egy rövid periódus, amikor közelebb kerültek a magyarokhoz a II. József elleni küzdelemben, de ez nem sokáig tartott, mert a II. József halálakor még együtt ünneplő szászok és magyarok hamarosan újból eltávolodtak egymástól.

A Habsburg-uralom alatt Erdélyben még jobban fellángolnak az ellentétek. 1701-1702-ben az országgyűlés idején, az adók elosztása ügyében hatalmas feszültség alakul ki.

Mint láttuk, a nemzettudat kialakulásának és megerősödésének idejét éljük. Guoth Kálmán igen világosan ír erről a *Hitel* 1943/12. számában, „A nem-magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban” című tanulmányában: „A XVIII. században egész Európában egyszerre fellángoló nemzeti érzés egészen új helyzetet teremtett az egyes nemzetek egymáshoz való viszonyában. Nem csoda tehát, ha mindazok, akik e viszonyt vizsgálták, egészen a legutolsó évtizedekig alig-alig nyúltak vissza régebbi időkhöz; természetesnek tartották, hogy a nemzeti öntudat és érzés kialakulása előtt a népek közti viszony sem igen lehetett kérdés tárgya. Főként a középkorban nem: hiszen akkor egész Európát a keresztény univerzalizmus gondolata fogta egységbe, s ez már eleve útját állta annak – gondolták –, hogy a népi, nemzetiségi tudat nagyobb mértékben befolyásolhatta legyen az egyes népek egymáshoz való viszonyát.”

Nehéz éles vonalat húzni a szászság korszakokat átívelő és folyamatosan változó, a magyarsághoz és ezzel párhuzamosan a más nemzetiségekhez való viszonyulása között. A végső és rövid következtetés e téren talán akkor helyes, ha a jelenséget ketté választjuk. Egyrészt élt végig bennük egy a másik fél mibenlététől függetlenül működő elzárkózó alaptermészet, másrészt viszont a pillanatnyi érdek, a többenél kisebb közösség megmaradásának vágyából és félelmeiből származó indítékok mozgatták őket.

Közben azonban folytatódik a szász nemzet történelmi útján az egyéb területeken igen fontos előrehaladás. Külön kiemelendő, hogy a történettudomány felvirágzása a népi öntudatot fejleszti, mert a fejlett iskolarendszernek köszönhetően lehatol hordozójának minden rétegébe. Ez tovább távolítja egymástól a szászságot és a magyarságot. Németországban még alig ismerik őket, de itt minden német törzs összeforrásáról álmodoznak.

A reformkor

Fejtegetéseink során itt már elérkeztünk a reformkorig. Ezekben az időkben, az egységes nemzetté válás útján meginduló magyarság és a már kialakult közös nemzettudattal rendelkező szászok szinte mindenben az ellenkező véleményen voltak. Komoly ellenérzést szült a szászokban a magyar nyelv hivatalossá tétele (1836, majd 1844). Egészen addig a latin (és nem a német) volt Magyarország „lingua francája”. Ennek ellenére Szászföldön a hivatalos ügyintézés nyelve a XVI. század óta a német volt, de az erdélyi országgyűlésen a rendek latinul készítették a hivatalos iratokat. A szászok sérelmezték, hogy az egyik erdélyi nyelv a többiek rovására kiemelt státust kap a mindenki számára semleges latin helyett. A szászoknak nem az új nyelv megtanulásával voltak problémáik, szinte mindegyikük beszélt románul (korabeli források szerint a románok képtelenek voltak megtanulni németül), és legtöbbször magyarul is, hanem a három nemzet erdélyi uniójának megsértését látták ebben. Ugyancsak komoly ellentét alakult ki Erdély és Magyarország uniójával kapcsolatban. Bár nem voltak teljesen egységesek a magyar törekvések támogatásának kérdésében, a brassóiak „haladóbb” szemlélete közelebb állt a magyar állásponhoz, mint a „konok” szebenieké. Végül azonban mégis megszavazták az uniót 1848-ban (érdekesség: 1867-ben már nem).

A legnagyobb problémát a szászok már kialakult és alaposan megsontostott nemzettudata jelentette. Náluk már megvalósult mindaz, amiért a magyarok ekkor kezdték el küzdeni. Szászföldön a szászok anyanyelve volt a hivatalos, saját egyházi rendjük volt, náluk nem létezett sem jobbágyság, sem nemesség, saját bíráik ítéleztek felettük, saját iskolarendszert tartottak fenn, és autonómiájuk területi szinten is elkülönült a környező területektől. Nemzeti törekvéseik mindennek megőrzésére irányultak, és nem további jogok követelésére. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen a székelyek ugyanígy cselekedtek. Természetesen a szászok között szintén voltak olyanok, akik reménykedtek a nagyobb autonómiában, mely közvetlenül Bécs fennhatósága alatt áll, de ezek csupán egy kisebbség vágyálmai voltak.

Pukánszky szerint a századelőn bekövetkező pangás nem csak a szászság hibája, ugyanis az abszolutizmust ők is megszenvedték, és ráadásul a regulációk, a bécsi alkotmánykorlátozások bénítóan hatva, megfékeztek a haladást. A Napóleon elleni harc azonban a fiatal szászságot lelkesíti. A „mi Németországunk” ügyéről beszélnek. Ösztönzi őket a német szellemi élet is. De a német egyetemekkel ekkorra meglazulnak a kapcsolatok. A nagy változást 1848 hozza majd el.

Míg a szászság elzárkózva küzd nemzeti jövőjéért, a magyarság nagy építő munkába kezd. A kettő olyan ellentétet hoz felszínre, amely többszörös áttétek útján később mindkét nemzetnek nagy károkat okoz.

A szász-magyar viszonyban még élnek elemei az összetartozásnak, de az országgyűlésen fellángoló nyelvi háború ezt is megrontja. A szászság egyre inkább Németország felé orientálódik. Érdekes módon ezzel nem párhuzamos a magyarországi németek magatartása. A szászok ekkor kezdenek lemondani

a tájnyelveikből kialakult köznyelvükről, s – Pukánszky szavával élve – a német nyelv védelme alá menekülnek. Erről így ír: „Az 1845-i országgyűlésre kiküldött szász urak külön összejöveteleiken utoljára tárgyaltak »szász« nyelven. Két esztendővel később Binder püspök a szász egyház jogkörébe eső egész területen elrendelte az irodalmi német nyelv használatát. [...] egységes népi öntudatában megerősödve, tele hittel és önbizalommal haladt a szász nép a maga útján 1848 felé.”

Egyed Ákos írásából (1848 erdélyi magyar vezéralakjai) is levonhatjuk a következtetést, hogy a kegyetlen magyar nemzetiségi elnyomás vádja folyton visszatérő beszédtema a kor megítélése során. Egyed cáfolatul Wesselényit idézi, s ebből valóban következtethetünk e vádak eltúlzott, sőt hazug voltára. Ő a lehetséges megoldások közül a legvalószínűbbet javasolva írja: „...azokat magához édesíteni, magához csatolni, s velök mint jó rokonnal, jó egyetértésben élni... A közös szabadság a közös jogok kötelékével.”

Így érkezünk el 1848-hoz

1846-ban még fényes ünnepséggel iktatják be az ismét szabadon választható comest, Salmen Ferencet, de két év múlva már Erdélyben a forradalmivá terebélyesedő események első felvonását az unióért és az ellene küzdő pártok vitája jelentette. Még a magyar oldal sem volt egységes ebben. Végül 1848. június 10-én Bécs is elfogadta és aláírta. Csak éppen életbeléptetése maradt el.

Cziráki így vélekedik: „az 1848 márciusa után elmérgesedő, az unióról folytatott vitában a szászok ellentmondásosan reagáltak: néhány szász közösség – így például Brassó és a Barcaság – bölcsebbnek látta beleegyezni Magyarországot és Erdély egyesítésébe, míg mások a hangadó Nagyszebennel az élen a magyar uralom ellen, a közvetlen császári fennhatóság mellett foglaltak állást. Mindemellett számos szász a románokkal és a székelyekkel történő összefogásban látta az ország függetlenségének és prosperitásának zálogát.”

A szászok végeredményében mégis az egységes osztrák birodalom hívei, és küzdelmükben azzal próbálják magukhoz szelídíteni a románokat, hogy Királyföldön a magukéval azonos jogokat ígérnek nekik.

A nemzetiségi és a szociális jogokért való küzdelem sajátos módon egymás ellen fordult. A román tömegek nem a magyar reformerekre tekintettek, hanem most már a szászokkal együtt Bécsre néztek. A lezajló román és magyar országgyűlések – mintegy kirajzolván a törés vonalát – ellentétes célokat szolgáltak. Bár az uniót sikerült keresztülvinni az udvarnál, a magyarokkal látszólag lojális császár is eszközt látott a nemzetiségek egymás elleni kijátszásában. A románáságot a „jó császár” mítosza inkább megérintette, mint a magyar reformok reménye. Minden a magyar Erdély ellen hatott. Az ortodox törésvonalon innen magyar támogatással létrejött román értelmiség nacionalizmusa, mely egy részük kivándorlása nyomán már a törésvonalon túlról támadt, éppen úgy fenye-

getett, mint az onnan átszivárgott tömegek – ottani gyökerekkel bíró – elmaradottsága, mely szintén a magyarellenesség táptalajává vált.

De a negyvennyolcas időkben érdekes módon a románság elitje még mindig a rendiség sáncai közé vágyott volna negyedikként a magyar, székely és szász mellé, akkor, amikor a rendiség Erdélyben már feledésre volt ítélve. A történetek, a mögöttes eszmék és vágyálmok ilyen összetettek voltak. Wesselényi, majd Kossuth tán ezt észlelve hitte, amit hitt? A töredezett törésvonal, térben és gondolkodása időbeliségében egyaránt összekuszáltnak, megzavartnak a felek politikai gondolkodását.

Egészében véve mindkét érdek a magyarok ellen működött. Beadványok mentek az udvarhoz, majd a kérelmezőket nem kielégítő válaszok érkeztek. De ebből sem érzékelték, hogy nem jó irányban keresik nemzeti érdekeiket.

Mint arról Makkai beszámol, magyar oldalon kezdett tisztázódni a kép, és Kossuth Bălcescúra remélte bízni a kiegyezés megszervezését. Még az is szóba jött, hogy Avram Iancu, „a hegyek királya” az elkövetett szörnyűségek dacára magyar honvédtábornokként támadja oldalba a betörő oroszokat. Végül napvilágot látott az új kívánalmait kielégítő nemzetiségi törvény is. Későn. A törésvonalon túli szellem nem engedte kiszabadulni hatása alól gyermekeit.

A lezajlott borzalmakkal kapcsolatban Jancsó Benedek szász író idéz: „De hát mire való lenne itt feljegyezni a szétdúlt helységeknek nevét és a lemészárolt áldozatoknak számát? A mongolok betörése és a XVI–XVII. század harcaitól eltekintve nem volt egyetlen olyan időszak sem, melyben az elszabadult szennvedélyek az egész országban annyi rablást, gyújtogatást és gyilkolást okoztak volna, mint ebben az esztendőben.”

Roth István Lajos (Stephan Ludwig Roth) lelkész, tanár 1848 októberében így látta a szászok előtt álló lehetőségeket:

- „1. A magyarok mellé állunk, így a románok és az összmonarchia ellen leszünk.
2. A románok mellé állunk, így a magyarok ellen leszünk az összmonarchiáért.

A magyarok és a románok véletlen dolgok. A fontos az összmonarchia elve, mert ez az eszme Ausztria proklamált alkotmányának biztosítója.”

Ez a szász szempontból nagyon is racionális döntés magyar oldalról nézve egyértelmű árulásnak minősült. Persze ha a szászok előre látták volna, mi lesz kitartó hűségük jutalma, feltehetően másképpen döntöttek volna. A szászság azonban a forradalom és szabadságharc idején is Habsburg-hű maradt. A szász városok a császári seregek biztos bázisai voltak. De amint azt már régen mondják, a szabadságharc leverése után a „jóságos császárért” vérüket ontó románok és szászok azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül.

Sorra került Erdély ügyének rendezése is. A szászok azt várták, hogy visszakapják hagyományos előjogaikat.

Bécs végül hozzájárul a szász jogok visszaállításához és a Szász Universitas elismeréséhez, de ez sem hoz megoldást, és a császár 1861 végén felfüggeszti a birodalom átalakítási folyamatát. Ezt követi a „provizórium” ideje, a megoldás-keresés korszaka, melyben a magyar nemesség ellenállásának megtörése a fő

cél. Ennek érdekében változtatják a választási cenzusokat, és 1863-ra kialakul egy számarányoknak megfelelő helyzet. Nagyszebenben így ül össze az országgyűlés. A széthúzás azonban itt is kudarcot eredményez. Szó szerint idézve Czirákit: „Bécs pedig kénytelen volt belátni, a birodalmi átalakítás során a Magyarországon és Erdélyben is makacsul ellenálló magyar nemességet nem lehet egy ingatag lábakon álló erdélyi országgyűléssel megkerülni.”

A poroszoktól elszenvedett vereségek is érlelik az udvar elhatározását, hogy a magyarok megnyerésével érik el a birodalom átalakítását. „...a szebeni országgyűlés feloszlott, helyette Kolozsváron gyűltek össze a régi választójog alapján választott küldöttek, akik – erőteljes magyar többséggel – megszavazták az uniót Magyarországgal.”

A kiegyezés és ami utána következett

Az unió kérdésében a szászság hozzáállása továbbra is megoszlott. Az uniópártiakat újszászoknak, az ellenzőket ószászoknak nevezték. Előbbiek a kiegyezésben rejlő lehetőségek kiaknázását remélték.

A továbbiakban fontos Cziráki-idézet következik: „1867–68 folyamán megszülettek azok az új törvényes keretek, melyek a következő évtizedekben bemelték a szászságot Magyarország új, polgári államszervezetébe. A Gubernium megszűnt, hatáskörét a magyar belügyminisztérium vehette át. Magyarország részeként most már nem létezett önálló országgyűlés a Királyhágón túli részek számára, a képviselőket a magyar parlament fogadta magába. Közöttük voltak a szász nemzet küldöttei, akik az alsóházban foglaltak helyet. [...]

A Tisza-kormány 1876-ban látta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy végleg felszámolja Szászföld mintegy hétszáz éves politikai önrendelkezési jogának utolsó maradványait. A hagyományos szász székeket betagolták a magyar megyerendszerbe, bár a közigazgatásban a hivatalokat igyekeztek szászokkal feltölteni. Jelentős engedménynek számított az is, hogy nem háborgatták a szászok kulturális autonómiáját sem. [...] A század végén a Tisza Kálmán körül csoportosuló magyar vezetés továbbra is kitartott az ország nemzetiségeinek autonóm törekvéseit korlátozó program mellett azt az ábrándot kergetve, hogy sikerülhet megvalósítani az egységes, idővel asszimilálódó, lojális polgárok alkotta magyar államot. [...] Az Erdélyben érvényesülő »Magyarisirung« elleni védekezés tarthatatlan volt a szilárd hatalmi bázissal rendelkező magyar kormányok ellenében, az alig kétszázézes szász közösség el kellett ismerje, hogy az adott körülmények között csak az áldozatkész kompromisszumos politika vezethet eredményre.

[...] A kedvezőtlen folyamat koronája az 1907-es Apponyi-féle oktatási reform volt, mely a magyar állampolgári nevelést tette kötelezővé az iskolákban, szavattva a magyar nyelv és történelem, a magyar államiság szimbólumai és a magyar nemzethez tartozás érzésének feltétlen elsőbbségét.

Ilyen körülmények között újjáéledtek a magyar uralom ellen lázító hangok is a szászok körében. A századvégen ebben az újabb kihívásokra adott válaszként rendeződött át a szász politikai élet is. [...] Szászföldön sem lehetett többé eltussolni a tényt, hogy a virágzó gazdasági és kulturális életnek nagy ára van: a magyar kormány szándékainak megfelelően az ország nem magyar népeitől nemzeti törekvéseik feladását és az önálló nemzeti identitást háttérbe kényszerítő lojális állampolgári magatartást várt el. A Monarchia vezetésének szűklátókörűsége Erdély népei között súlyos ellenszenvet szított a magyarság ellen, amely hozzájárult az ország XX. századi tragédiájához. Az első világháborút követő események azt igazolják, hogy Erdélyben a legfejlettebb öngazgatási struktúrával, szilárd politikai hagyományokkal rendelkező nemzetiség, a szász-ság nem kért a magyar uralomból.”

A kiegyezés utáni magyar politika mibenlétét vizsgálhatjuk más véleményekre figyelve is. Például egyesek szerint a magyar állam vezetői az Európában akkor általános nemzeti egységállam eszméjének megfelelő politikát folytattak. A kiváltságok megnyirbálása természetesnek, szükségszerűnek tűnt. A szászokat azonban váratlanul érte.

A kissé balkezes magyarosító kísérletek távolról sem érik el a máshol folyó homogenizáció, például éppen a francia vagy a későbbi, Trianon utáni utódállamok által folytatott gyakorlat durvaságát.

Tudnivaló, hogy a magyar nacionalizmus is megtette a magáét. A nemes-ségből felálló hivatalnoki réteg rendi gondolkodással vezetett, és a magyar kultúrfőlényt próbálta éreztetni. A bocskoros oláh, a buta tót jellegű hozzáállás, tehát az ellenfél lebecsülése, máig kiható gondolat a magyar társadalom egyes rétegeiben, és nagy hátrányt jelent a mai szomszédokkal alakuló kapcsolatainkban. A szomszéd nem ismerése, legyen az barát vagy ellenség, jóra nem vezet.

Beszélnünk kell azonban arról is, hogy a magyar hegemon törekvésekből a gazdasági kimaradt. Az Albina és más román bankok segítségével egyre több föld vándorolt a román középréteg birtokába. Ez volt az egyik legkézenfekvőbb sikere a bizánci ügyeskedésnek, annak, ami a törésvonal egyik legjellemzőbb eleme. S mindez a magyar hegemonia és annyit emlegetett sötét elnyomás éveiben! A szászok is megszervezik hitelintézetüket, és alapvető fontosságúnak hirdetik és tartják azt, hogy szász föld csak szász kézbe kerülhet. Ezen a ponton jelent hatalmas kontrasztot a magyarság hozzáállása a magyar földek sorsához a román földszerző és a szász földvédő politikával szemben.

A magyar nemzetiségi politika legkárosabb lépései az oktatásügy terén történtek. A magyar kultúrát óhajtották vezető kultúrává tenni, s ezért egy egységes magyar nyelvű állami közoktatást vizionáltak. Talán francia példára? A történelmi pillanat erre már alkalmatlan volt. A próbálkozás messzemenő visszhangot váltott ki, és máig tartó vádaskodás bizonyítékává vált.

Ami a népiskolákat illeti, 1868-ban lépett életbe a korszakos jelentőségű Eötvös-féle népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.), amely – több nyugat-európai államot megelőzve – előírta a tankötelezettséget, s kimondta, hogy minden

szülő vagy gyám köteles gyermekét annak 6 éves korától 12 éves koráig iskolába járattatni.

Közben említésre érdemes, hogy 1881-ben Berlinben megalakul az „Allgemeiner Deutscher Schulverein” és hatalmas sajtóhadjáratot indít a magyarok ellen, amelyet a magyarországi némettség nem támogat, ellentétben a szászokkal, akik nagy lelkesedéssel csatlakoznak hozzá.

A szászság nagy összegeket fordít művelődési célokra, egyesületek szervezésére, fellendítik a közösségi életet, és magas szintre fejlesztik tanítóképzésüket.

Mindent összevetve a kiegyezés után Szászföldön határozott fejlődésről beszélhetünk. Csak a magyarsághoz fűződő viszonytal nem tudnak mit kezdeni. Pedig egyre inkább láthatóvá válik, hogy több őket ért sérelem sem ellenük irányult lépésből származott, hanem szükségszerű intézkedések következménye volt.

Visszatérvén az oktatási törvénykezés korabeli történetéhez, az 1907. évi XXVII. törvénycikk, az annyit vitatott lex Apponyi, további visszalépést jelentett. A törvény még több tárgy esetén és még korábbi évfolyamoknál írta elő a magyar nyelvű oktatást, illetve a magyar nyelv elsajátítását, és szankciókat helyezett kilátásba, ha nem tartják be.

Megjegyezni fontos, hogy a szászokat a vallásoktatással kapcsolatos nyelvi javaslatok különösen irritálták. A szász egyház volt nemzeti létük legfőbb bástyája, s az anyakönyvezés állami közigazgatásba történő áthelyezése is fájdalmas pontnak bizonyult.

Ami pedig a propagandát illeti, erről Cziráki így ír: „[...] a Millennium környékén hangos – magyar hazafias, ill. nacionalista propaganda a magyar felsőbbrendűség hangsúlyozásával természetszerűleg csökkentette a nemzetiségek lojalitását, merthogy ők nem érezték magukénak mindezt. [...] Az, hogy Magyarország 1918 után nem számíthatott szinte senki szimpátiájára, ennek a következménye, mint ahogy az is, hogy a nemzetiségek magyar elnyomásra való hivatkozása megértő fülekre talált. És mintha a Horthy-kormányzat nem tanult volna ebből, a békekonferenciára azt az Apponyi Albertet küldték delegációvezetőnek, aki mindennek az emblemikus alakja volt.” Jól tudjuk azonban, hogy a magyar szereplésnek semmiféle szerepet nem szántak a béketárgyaláson. Az ítélet tőlük függetlenül és távollétükben született meg.

A millenniumhoz visszatérve, akkoriban mégis léteztek próbálkozások a megbékélésre is. Nem véletlen, hogy egy szepességi származású német, Meltzl Oszkár készített röpiratot, s ezt a következő szavakkal zárta: „Ha a szászokat megnyugtadják, és szilárd biztosítékokat nyújtanak nekik arra nézve, hogy a nemzeti birtokállományukat nem veszélyeztetni, hanem minden megengedett és jogos eszközzel védeni akarják, a magyar államnak nem lesznek náluknál hívebb és megbízhatóbb polgárai, akik szívesebben adják majd vérüket Magyarorszáért.” Mellette a főispán, gróf Bethlen András lojális magatartása is ebbe az irányba hatott. Új politikai irány kontúrozódott Tisza Kálmán bukása után is. A szász értelmiség több szerephez jutott az ország közéletében. Ez Tisza István alatt

tovább nőtt. A nyelvi törvényeket csak igen enyhe formában hajtották végre Szászföldön. Sajnos azonban a közeledésnek komoly ellenzéke is volt, és harcot hirdetett a magyarság mindennemű térfoglalása ellen. A „zöld” szászok mozgalma a magyarországi németek nemzettudatát is újra akarta éleszteni. Üdvözlötték a svábság öntudatra ébredését.

Szellemi téren valamivel jobbak voltak a viszonyok, valamint a közeledés kilátásai. A „Die Karpathen” nagyjából a Nyugattal egy időben indul, és a kapcsolatokat nagymértékben mozdítja elő. Hasonló a helyzet a tudomány terén is.

Pukánszky végkövetkeztetése szerint: „A szász–magyar közeledés nem járt teljes sikerrel. A súrlódási felületek továbbra is megmaradtak, de a nyugodtabb légkörben legalább esetenként könnyebb volt megegyezni és a szász értelmiség egy része lassanként mégis egészségesebb belső viszonyba került a magyar állammal. A magyar kormány kétségkívül sok megértéssel bánt a szászokkal, és bőkezűen gondoskodott az igényeik kielégítéséről. Különösen gróf Tisza István munkálkodott azon, hogy a szász–magyar közeledés formai elhatározásból valósággá váljék. Minden alkalmat megragadott, hogy rámutasson a szászság népi jogaira, mindenekelőtt pedig arra, hogy a népi jogok gyakorlása zavartalanul megfér az államhűséggel. A nemzetiségi kérdéstről 1913 decemberében mondott elvi jelentőségű képviselőházi beszédében példaként idézte a szászokat arra, »hogy országunk nem magyarok polgáraiban erős népi öntudat élhet, hogy maradandó szellemi kötelekek fűzhetik őket a velük rokon külső nagy nemzetállamokhoz a nélkül, hogy e miatt hűségük és a magyar állam szolgálatában végzett munkájuk bármilyen vonatkozásban is csorbát szenvedne«.

A néhány hónap múlva meginduló világháború bőven alkalmat adott a szászoknak arra, hogy cselekvő áldozatkészséggel tegyenek bizonyosságot magyar államhűségükről s egyben német népi öntudatukról.”

Tanulásként s jelenkori gondjainkra is utalva, Mester Ákos máig érvényes szavait idézem: „Ha egy kisebbséget megfosztanak iskoláitól, akkor még mindig alkalom van arra, hogy a papok a hitoktatáson keresztül anyanyelvükön érintkezzenek a saját fajtájukbeli gyermekekkel. [...] a múlt története azt bizonyítja, hogy amíg aránylag egyes országokban az államhatalomnak az autonóm közigazgatásból, állami hivatalokból, sőt az iskolákból is sikerült kiszorítania a nemzetiségeket, addig egyházi téren sohasem történt meg ez az intézkedés komoly zavargások és megrázkódtatások nélkül.” Ez a megállapítás oda-vissza érvényes volt és maradt.

Végül tekintsünk át néhány egyéb vonatkozást a szászság korabeli életéből, ismét Cziráki soraira hivatkozva.

A XIX. század végén a modernizációs kísérletek szárba szökkennek Erdélyben is, s ebben a szász vidék élen jár. Sikeresen kapcsolódnak be Ausztria–Magyarország vérkeringésébe. A hosszas recesszió után lefektetik egy modern és fejlődni képes szászföldi gazdaság alapjait.

A Szászföldön továbbra is döntő fontosságú mezőgazdaság életében az 1848-as jobbágyfelszabadítás okozta változás, az úrbéri viszonyok zűrzavara, melyet a

győztes hatalom 1853–54-es földreformja valamelyest rendezte a kettős monarchia idején nyer végleges formát. Erdélyben a polgári átalakulás korában a modernebb és a feudális gazdálkodási formák még tovább élnek egymás mellett, de a termelési átlagok Szászföldön a legmagasabbak. Ebben a mezőgazdasági iskolák és a központi támogatások is szerepet kaptak.

Az ipar lendületesen fejlődik. A céhek megszűntével először a mezőgazdaságra alapozott ipar kezd fejlődni. Aztán új elemként megjelenik a gépgyártás, a finommechanika, a kohászat és a vegyipar. Családi kezdeményezések és német befektetések egyaránt vállalnak szerepet ebben, de a szászföldi pénzügyintézetek is adnak hitelt. Fokozatosan nemcsak a Monarchiában állnak helyt, de kitelepülnek Romániába is. Erdély ipari teljesítményéből jóval számarányuk felett részesednek. Felélednek a szász kereskedőházak.

Mindezt nagyban segítette az országos infrastruktúra-hálózat fejlődése. A Kolozsvár–Brassó vonal négy év alatt készült el, s ezt hosszabbítják meg a hegyeken át Romániáig. A századfordulón a közúthálózat is fejlődésnek indult. Még repülőket is épített egy szász tervező. Sorra létesültek a telefonközpontok. A Kükküllő menti gázmezők is szerepet kaptak, főleg Medgyes gyáraiban. Hódító útjára indult az elektromos áram. A városok lendületesen fejlődtek. A közvilágítás és a csatornázás is kezdett elterjedni.

Szászföld nagymértékben járult hozzá Erdély gyarapodásához, és helyállt az országosan erősödő versenyben. Túlélésük lehetőségét a gazdasági és kulturális fölény kivívásában látták.

Iskolahálózatuk fejlesztésére jelentős hangsúlyt fektettek. Nagy múltú középiskoláik sikeresen működtek. Anyanyelvi szinten is lehetővé vált a hazai felsőfokú oktatás. A kolozsvári egyetem 1872-es megnyitása aztán változtatott a felsőoktatás helyzetén annak előnyeivel és hátrányaival, mert a nemzeti szempontból jelentős akadémiák automatikusan megszűntek.

A fejlett óvodai mellett kiemelendő, hogy 1870-től a szász fiatalok 19 éves korukig iskolakötelesek voltak! És ez alatt az anyanyelvű oktatás, a szász történelem oktatása biztosítva volt, bár a magyar nyelv ismeretét törvény írta elő.

Nehezebb küzdelmek voltak a nők helyzetével kapcsolatban, főleg a felsőoktatásba való befogadtatásuk terén. Erre a XX. századig kellett várniuk.

A kulturális, sport és turisztikai élet virágzott. Sorra létesültek az egyesületek. Ugyanakkor a kétszázéves szászorságot súlyosan érintette az amerikai kivándorlási hullám. Egészében azonban a régi viszonyokat felváltotta egy új, modern társadalmi modell kiépülésének folyamata.

A századforduló Európában nagyhatalmi szövetségek létrejöttét hozta. Az antant és a központi hatalmak között pattanásig feszült a hangulat. Csak egy szikra hiányzott a robbanáshoz. És ekkor vagy inkább éppen ezért kapta meg gyászos szerepét Gavrilo Princip, a sarajevói gyilkos merénylő.

Ferenc Ferdinánd trónörökös a föderalizmus híve, a nemzetiségek képviselőinek támogatását keresve készült a hatalomátvételre. Az erdélyi szászország azonban megmaradt a magyar állam és a dinasztia iránti lojalitás mellett. A kitört

háborúban szász katonák lelkesen küzdöttek a haza védelmében, de ezt az érzést megtoldotta az európai németiséggel táplált közösség érzése, és ezt tükrözte 1917-ben a II. Vilmos nagyszombati látogatása során tapasztalható ünnepi hangulatú fogadtatás is. Az ország más nemzetiségeivel ellentétben a szászok kész volt önként vállalni a harcot. Ez pedig mintegy 38 000 szász katonát jelentett a kétszázévezres szász nemzetből. A veszteség közel ötezer halott és majdnem annyi sebesült.

Ekkoriban van egy rövid időszak a magyarokhoz való közeledésnek. Az érzelmi közeledést a világháború közös veszélyei és nehézségei, mondhatni, rokonszenvvé növelik. A háború ugyanis német–magyar közös ügy.

Közírók kezdik felismerni a magyar államszervező erő és a magyar katonai erények fontosságát. Mintha új magyarságszemlélet formálódna. A felfokozott német népi öntudat most nem a magyarok ellen hat. Felismerik, hogy útjaik közösek. Hűségnyilatkozatokat hallani, olvasni évszázados törhetetlen és kitartó ragaszkodásukról a magyar hazához. Azonban a közös haza már a végét járja.

1916-ban – a titkos bukaresti szerződést követően – Románia az antant oldalára áll. Az üzlet számára nyereséges oldala egy ígéret a monarchia délkeleti felének átadásáról, Bukovinától a Bánátig, a Tisza vonaláig. Erdélyben nincs számottevő védelmi erő, amikor a románok rátörnek. A német csaptok megérkezéséig Erdély védelmét a szombati szász Arthur Arz von Straussenbergre bízzák. A védelmet csak a Maros vonala mentén sikerül megszervezni. A Székelyföld és Szászföld nagy károkat és még nagyobb atrocitásokat szenved el. A menekülés tömeges. Szombati 30 000 lakosából kevesebb mint 10 000 marad a városban. A szászok és székelyek 1849 emlékétől hajtva nyugat felé menekülnek. Magyarországon testvéri szeretettel fogadják a menekülteket. A szász egyház nagytekintélyű püspöke, Teutsch Frigyes a Deák téri evangélikus templomban így prédikál sorstársaihoz: „Otthonunkat elvesztettük, de megtaláltuk hazánkat.” E szállóige megmarad, a pillanat azonban tovaszáll.

Trianont megelőzően Teutsch Frigyes még többször is felemeli szavát a magyar–német barátság elmélyítése érdekében, ebben látja Magyarország megerősödésének és a szász nép fejlődésének biztos zálogát: „...ha Magyarország tönkremegy – hangoztatja egyik cikkében –, mi is elpusztulunk, s elvesz népünk meg egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége évszázados történelmünknek s jövőnknek.” Vagyis voltak köztük élesen látók, de sajnos nem számíthattak meghallgatásra, mi több, rövidesen saját látásuk is elhomályosult.

A világ hatalmasainak más tervei vannak, s bár magyar földön nincs idegen katona, a frontokon egyre reménytelenebbé válik a központi hatalmak helyzete. Nyilvánvaló, hogy ez a háború elveszett. A felocsúdó erdélyi románság akcióba lép. A szászok is arra a következtetésre jut, hogy az omladozó Monarchiában a többi nemzetiséggel kell lépnie. Felismerik, hogy az adott körülmények között – hiszen IV. Károly lemond, és Magyarországon az őszirózsás forradalmat követő események zajlanak – sem Magyarország, sem a Habsburgok nem

tudják megtartani Erdélyt (Cziráki Zs.). A várható változás bekövetkeztét csak megerősíti az 1918. december elsején tartott gyulafehérvári román gyűlés, mely kimondja a Romániával való egyesülést.

Ezt követi 1919. január 8-án a szász gyűlés 800 év történetét lezáró megyesi döntése Románia mellett. Tudnunk kell, hogy a gyűlést román ígéretek előzték meg, és román katonai megszállás alatt történt, sőt Maniu becsületszavát adta, hogy Erdélyt már nekik ígérték. Teutsch püspök nyilatkozata szerint nem tehettek mást, mert itt egy történelmi folyamat zárult le. A folyamat befejezésének őket illető és várhatóan végzetes oldaláról – mint fentebb olvashattuk – előbb már váteszi módon nyilatkozott, de hiába.

Most azonban egy román szerző írásából ismerkedjünk ezekkel a napokkal. Az írás címe: „1918–1919 az erdélyi szász elit politikai diskurzusában”, szerzője Vasile Ciobanu. Ő ezeket írja: „Az 1918-1919-ben bekövetkezett változások meg­lepetésként érték az erdélyi szászokat is, akik egyik napról a másikra a magyar állam kereteiből átkerültek a román államéba. [...] A megyesi nagygyűlésen elfogadták ugyan Erdély egyesülését Romániával, de előtte is meg utána is a szász elit körében élénk vita zajlott nagyon sok részletkérdésről. [...] 800 éves törté­netük során az erdélyi szászok mindig a magyar királyoktól kapott előjogokra hivatkozva próbálták meg érvényesíteni saját céljaikat. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése viszont teljesen felborította ezt a hivatkozási alapot. A szászoknak, alkalmazkodva az új, mondhatni, forradalmi idők kihívásaihoz új érvrendszert, egy új politikai diskurzust kellett kidolgozniuk. [...]”

Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés és Erdélynek a román csapatok általi megszállása után néhány szász politikai vezető úgy érezte – és később kiderült, megalapozott volt a feltételezés –, hogy Erdély és Románia egyesülését tényként kell kezelni. [...] továbbra is széles körű autonómiát követeltek maguknak.”

Íme, ez az ominózus megyesi nyilatkozat története, a pillanaté, amely elin­dította a 800 éves erdélyi szász nemzetet a 80 éves megsemmisülés útján.

(Folytatjuk)